

علل ناهماهنگی کشورهای اسلامی

در اعلام حلول ماه‌های قمری

محمدعلی خدایاری

عضو هیأت علمی دانشگاه رازی کرمانشاه

چکیده

با بررسی آیات و روایات وارده دربارهٔ اطلاع از شروع ماه‌های قمری، در منابع روایی شیعه و سنی، براحتی می‌توان دریافت معیارهای مجلس افتای اعلای عربستان که موجب اصلی تشنّت آرا در اعلام آغاز ماه‌های قمری است با هیچ یک از منابع حدیثی سازگاری ندارد و با بی‌اعتبار شدن آن معیارها، مشکل اصلی در این باره تا حد زیادی مرتفع خواهد شد. معیار دیدن، اصلی‌ترین ملاک‌ها در تعیین آغاز ماه‌های قمری است و نجوم فقط می‌تواند بگوید هلال حتماً دیده می‌شود یا اینکه اصلاً امکان رؤیت وجود ندارد. ولی در موارد بینابینی، باز خود رؤیت است که اهمیت دارد.

واژه‌های کلیدی: معیار رؤیت، تقویم امّ‌القمری، مقارنه، سنّ ماه، مناطق هم‌افق، هلال‌های بحرانی و اختلاف افق.

مقدمه

اختلاف در اعلام تاریخ شروع ماه رمضان و پایان آن که از نظر اعمال شرعی اهمیت ویژه‌ای دارد، در سال‌های اخیر به مشکلی جدی تبدیل گشته است و با توجه به گسترده‌تر شدن دامنه اطلاعات مردم، بروز این اختلاف در بین کشورهای اسلامی اغلب سبب ناخرسندی از این مسأله نیز شده است. به عنوان مثال گفته می‌شود در ایالات متحده حتی تا سه روز پیاپی را عید فطر می‌گیرند؛ زیرا در هر روز، عده‌ای وجود دارند که از کشورهای اسلامی مورد نظر خود پیروی می‌کنند!

هدف ما در این مقاله، بررسی اجمالی علل بروز این اختلاف و ارائه راه حل‌هایی برای رفع نسبی آن و یا حداقل کاستن از شدت اختلاف است. آنچه تاکنون بیان شد درباره شروع ماه شوال (عید فطر) بود که واقعاً اگر اول شوال و روز عید باشد، روزه آن حرام است و چنانچه روز آخر رمضان (یعنی سی‌امین روز آن) باشد روزه آن واجب می‌شود. پس مکلف، بالقوه بین دو حرمت قرار می‌گیرد که البته اگر اطلاع کافی از جوانب مختلف مسأله نداشته باشد انجام هر یک از آنها به تقلید، تکلیف را از او ساقط می‌کند.

درباره شروع ماه رمضان، حساسیت موضوع به نسبت کم‌تر می‌شود؛ چرا که مکلف محتاط، یا روزه واجب رمضان را می‌گیرد یا به احتیاط و به نیت سی‌امین روز شعبان، روزه‌دار است و در هر صورت چون به تقلید عمل

می‌کند اشکالی بر او نیست. البته اگر ابتدا و پایان هر ماه قمری تکلیف خاصی داشت، دامنهٔ اختلاف‌ها نیز گسترده‌تر و مسأله همواره مطرح می‌شد. ولی با همهٔ اینها بروز این مشکلات خود امری مبارک است؛ زیرا پرداختن به آن می‌تواند در صحت و دقت تنظیم و تدوین تقویم سالانه و مناسبت‌ها - همچون شب‌های قدر، موسم حج، ایام میلاد یا وفات بزرگان و سایر وقایع تاریخی خاص - مؤثر باشد.

بحث

بررسی اجمالی اختلافات ایجاد شده، نشان می‌دهد کشورهای اسلامی برای تعیین شروع ماه‌های قمری از روش‌های مختلفی بهره می‌گیرند که عمدهٔ این روش‌ها را می‌توان در هفت گروه دسته‌بندی و بررسی کرد و ما در اینجا تنها به تفصیل مطلب در خصوص گروه نخست می‌پردازیم:

گروه اول: شامل ممالکی است که بر مبنای معیار خاص اعلام رؤیت هلال در کشور عربستان سعودی عمل می‌نمایند و همچنین آن دسته از کشورهای عربی تقویم‌هایی خود از این کشور پیروی می‌کنند - مانند قطر، کویت، امارات عربی متحده، عمان، بحرین، یمن و ترکیه؛

گروه دوم: مشتمل بر کشورهای است که بر اساس رؤیت هلال و اثبات آن برای قاضی یا حاکم شرع بر مبنای شرایط محلی خود به طور مستقل عمل می‌کنند - همچون هند، پاکستان و ایران؛

گروه سوم: شامل کشورهای است که معیار ثابتی برای اعلام رؤیت هلال ندارند و ممکن است هر ساله تصمیمشان نیز متفاوت باشد - مثل نیجریه؛

گروه چهارم: این گروه از ممالک، پیرو اولین کشور اسلامی اند که اعلام رؤیت می‌کند - مثل ممالک اروپایی و جزایر کاراییب؛

گروه پنجم: شامل کشور مصر است که معتقد است اگر بعد از مقارنه، ماه پنج دقیقه پس از خورشید غروب کند، ماه جدید آغاز خواهد شد؛

گروه ششم: مشتمل بر کشورهای است که بر اساس معیارهایی نظیر سنّ هلال، ارتفاع آن، جدایی زاویه‌ای آن از خورشید و دیگر ویژگی‌های هلال قضاوت می‌کنند - مانند الجزایر، تونس، مالزی و اندونزی؛

گروه هفتم: شامل کشورهای است که در واقع بر اساس محاسبات نجومی، امکان رؤیت واقعی را اثبات می‌نمایند - نظیر ایالات متحده و کانادا.

البته علاوه بر این معایر، ممکن است معیارهای جزئی دیگری هم وجود داشته باشد که بحث در آن موارد، مجال دیگری می‌طلبد.

معیار کشور عربستان سعودی (گروه اول)

این کشور تا سال ۱۴۱۹ از معیاری که بر اساس آن تقویم امّ القریّ تهیه می‌شود، استفاده می‌کرده است. این معیار توسط شورای مذهبی اعلیٰ (مجلس افتای اعلیٰ) تعریف شده است و بر اساس آن اگر سنّ هلال، هنگام غروب خورشید، ۱۲ ساعت یا بیش تر باشد همان روز (و نه فردای آن شب) اول روز ماه قمری است. واضح است در این معیار، دیدن یا ندیدن هلال اصلاً مطرح نیست بلکه لحظه مقارنه و محاسبات نجومی مطرح است. از منظر عالم ریاضی، در این حالت ممکن است سنّ یک هلال از غروب شب قبل، منفی ۱۲ ساعت باشد؛ یعنی احتمال دارد هنگام غروب شب گذشته،

هنوز مقارنه‌ای اتفاق نیفتاده باشد!

از ۱۴۲۰ تا ۱۴۲۲، معیار دیگری را شورای مذکور معرفی کرد که می‌گوید: اگر در غروب روز بیست‌ونهم ماه قبل، ماه بعد از خورشید غروب کند، فردای آن روز ماه جدید آغاز می‌شود. در این معیار، سنّ ماه همواره مثبت است (≥ 0). به عبارت دیگر، مقارنه پیش از غروب خورشید اتفاق می‌افتد و چون سنّ ماه مثبت است (یعنی از نظر نجومی و محاسباتی، واقعاً ممکن است هلال تشکیل شده باشد) بنابراین از معیار قبلی معقول‌تر به نظر می‌رسد.

در سال ۱۴۲۲ دکتر زکی المصطفی که عضو مؤسسه نجوم و تحقیقات زمین‌فیزیکی^(۱) شهر ملک عبدالعزیز است در مقاله‌ای که در دومین همایش بین‌المللی نجوم اسلامی ارائه کرد اعلام داشت معیار جدیدتری، از سال ۱۴۲۳ در عربستان اعمال می‌شود که بر اساس آن، در صورتی که در روز بیست‌ونهم ماه قمری دو شرط وجود داشته باشد آنگاه روز بعد اولین روز ماه جدید خواهد بود. این شرط‌ها عبارت است از:

۱. مقارنه زمین مرکزی قبل از غروب خورشید باشد؛

۲. غروب ماه بعد از غروب خورشید اتفاق افتد.

با بررسی روایت‌های شیعه و سنی درمی‌یابیم معیار ثابت در اعلام حلول ماه، همان رؤیت است. حال چنانچه این رؤیت به اثبات رسید به‌طور قطع می‌توان روز بعد را اول ماه جدید اعلام نمود و کار تمام است، اما مشکل آنجا است که در بین کسانی که ادعای رؤیت می‌کنند افرادی هم وجود دارند که به اشتباه و تنها در تصور خود، هلال خیالی یا اشیائی شبیه آن را به جای

هلال واقعی می بینند. البته فرض می کنیم ان شاء الله کسی اعادی کذب نمی کند! مولانا هم در این باب حکایت جالبی آورده است:

ماه روزه گشت در عهد عمر بر سر کوهی دویدند آن نفر
تا هلال روزه را گیرند فال آن یکی گفت: ای عمر اینک هلال
چون عمر بر آسمان مه را ندید گفت: کین مه از خیال تو دمید
ورنه من بیناترم افلاک را چون نمی بینم هلال پاک را؟
گفت: تر کن دست و برابر و بمال آن گهان تو برنگر سوی هلال
چون که او تر کرد ابرو، مه ندید گفت: ای شه نیست مه، شد ناپدید!
گفت: آری موی ابرو شد کمان سوی تو افکند تیری از گمان
چون که مویی کژ شد او را راه زد تا به دعوی، لاف دید ماه زد
موی کژ چون پرده گردون بود چون همه اجزات کژ شد چون بود؟

به هر حال برای پذیرفتن شهادت مدعیان رؤیت هلال، نیازمند اثبات رؤیت هستیم.

نجوم به ما چه کمکی می کند؟

از نظر نجومی اگر سنّ ماه حداقل هشت ساعت نباشد هلال قابل رؤیت، تشکیل نمی شود و با توجه به نتایج رتبه دار جهانی کنونی، کمترین سنّ هلال برای رؤیت با چشم مسلح، در حدود ۱۲ ساعت است. از طرفی در رصد هلال با چشم غیرمسلح نیز نتایج رتبه دار جهانی برای کمینه سنّ هلال، در حدود ۱۸ ساعت ثبت شده است و لذا تقریباً می توان ادعا کرد هلال های با سنّ بالاتر از ۱۸ ساعت - به شرط نبودن موانعی همچون ابر یا آلودگی هوا - با چشم عادی قابل رؤیت است.

حال اگر کسی ادعا کرد هلال را دیده است و محاسبات هم نشان داد سنّ آن حتی کم‌تر از سنّ به دست آمده حاصل از نتایج رتبه‌دار با ابراز نجومی (یعنی حدود ۱۲ ساعت) است، براحتی می‌توان شهادت او را رد کرد؛ زیرا شهادت وی در این باره مثل آن است که کسی ادعا کند دو هلال را دیده است! از طرف دیگر اگر هم شاهدی نباشد که ادعای رؤیت نماید (که البته این عرصه هیچ‌گاه خالی از مدعی نیست!) و در همان حال محاسبات نیز نشان دهد مثلاً هلال ۲۲ ساعته‌ای در آسمان داریم، در این صورت علت عدم رؤیت را باید بررسی نمود که البته می‌تواند به سبب شرایط بد جوّی، غبار، ابر، آلودگی‌های نوری و یا عدم حضور خبرگان در عرصه باشد. لذا تربیت افراد خبره برای این امر مهم، ضروری است و باید افزود در این خصوص از هواپیما یا بالگرد نیز می‌توان در اثبات اطمینان از قابل رؤیت بودن هلال‌های با سنین بالا بهره گرفت؛ همان‌طور که در اثبات جرم و کشف علت قتل، قاضی از فناوری‌های روز استفاده می‌کند و منع شرعی هم ندارد. البته در مسأله رؤیت نیز در نهایت این مفتی یا حاکم شرع است که نظر نهایی را اعلام خواهد کرد و بسیار خوب است چنین اعلامی مبتنی بر نظر کارشناسی و تخصصی در این زمینه باشد.

خلاصه اینکه کمک دانش نجوم در حوزه رؤیت هلال، یک کمک حمایتی است که می‌تواند اطمینان‌بخش باشد. چه نجوم اعلام می‌دارد دیدن هلال: ۱. محال است؛ ۲. در شرایط جوّی مناسب، قطعاً مقدور است؛ و ۳. با حضور هلال‌های بحرانی، عرصه چالش باز است که خوشبختانه برای یک نقطه از زمین، هلال‌های بحرانی در هر ماه پیش نمی‌آید.

با بازنگری ادعای شورای افتای عالی عربستان، درمی یابیم در بسیاری از موارد که این شورا شروع ماه جدید را اعلام کرده است، در حقیقت هنوز هلالی تشکیل نشده بود در حالی که جامع روایات در این زمینه بر رؤیت تأکید دارد. در بعضی از روایت‌ها هم آمده است اگر ماه، به دلیل ابری بودن هوا، دیده نشد باید آن را کامل حساب نمود؛ یعنی ۳۰ روزه (به جای ۲۹ روزه). درباره معیارهای سه گانه عربستان نیز باید گفت چون در هر سه معیار، احتمال شروع ماه قمری با ماه با سن کم‌تر از ۱۲ ساعت، زیاد است و تصحیح معیارها هم این اشکال را برطرف ننمود و از طرفی حتی با محاسبات نجومی، وجود چنین هلال‌هایی غیرممکن است، بنابراین به کار بردن کلمه هلال در این موارد صحیح نیست و مثلاً بهتر است گفته شود ماه با سن شش ساعت، و نه هلال شش ساعته؛ چون هلال یعنی بازتاب نور خورشید از لبه ماه، و این بازتاب در ماه با سن کم‌تر از هشت ساعت - به علت پستی و بلندی‌ها و عوارض سطحی ماه و سایه‌های کوه‌های آن - روی نمی‌دهد. برای مثال، ما هرگز هلال هفت ساعته نداریم؛ مگر اینکه ماه، کره‌ای با تعریف هندسی فرض شود (که چنین نیست).

پس آنچه در سال‌های اخیر موجب اغتشاش درباره شروع ماه‌های قمری شده است، اعلام زود هنگام کشور عربستان سعودی بر اساس معیارهای مذکور و پیروی صرف بعضی از کشورها از این معاییر بوده است که حتی موجب شده است گاه تا سه روز پیاپی در ایالات متحده عید فطر اعلام گردد! چراکه گروه‌های مختلف مسلمان در این سرزمین، از ممالک مختلفی پیروی می‌کنند. حال چنانچه عربستان زودتر اعلام نمی‌کرد، بالتبع اختلاف

دوروزه وجود داشت (که باز نسبتاً بهتر بود) نه تفاوت سه‌روزه که باعث شگفتی شود.

نتیجه اینکه رؤیت هلال، تنها معیار درست اعلام حلول ماه قمری است که باید همیشه و در همه جا بدان تأکید شود. رؤیت می‌تواند با ابزار نجومی (چشم مسلح) و یا با چشم غیرمسلح صورت گیرد و البته روایات هم صراحت بر عدم استفاده از ابزار ندارد؛ زیرا وارد است که: «بر اساس رؤیت روزه بگیرید و با رؤیت [نیز] افطار کنید». اما در اینجا این موضوع را باید مورد توجه قرار داد که استفاده از ابزار نجومی نیز باید با نظارت مجتهد باشد.

اکنون به این نکته توجه می‌دهیم که رؤیت با استفاده از ابزار یا بدون بهره‌مندی از آن، همواره یک نتیجه مشترک هم دارد و آن این است که در هر دو مورد، مشکل هلال‌های بحرانی همچنان پابرجا است؛ با این تفاوت که هلال‌های بحرانی توسط ابزار، کم‌سن‌تر (در حدود ۱۲ ساعته) و با چشم غیرمسلح، مسن‌تر (در حدود ۱۸ ساعته) هستند و مفهوم این مطلب آن است که دیده شدن یا نشدن هلال‌های بحرانی، همچنان موجب اختلاف خواهد شد.

آنچه تاکنون بیان شد برای نقاط هم‌افق یا واقع بر یک نصف‌النهار مصداق دارد. بحث دربارهٔ اینکه اگر هلالی بحرانی در نقطهٔ (الف) دیده شد، تا چه حدودی در اطراف این نقطه می‌توانند از آن پیروی کنند، مشکل بزرگ دیگری است که پیش روی اجتهاد و فتویٰ قرار دارد. برای مثال اگر در شهر کرمانشاه، در غرب ایران، هلال بحرانی ۱۷ ساعته‌ای به زحمت دیده شد و در شهر مشهد مقدس، در شرق ایران، که آن هلال قاعدتاً حدود ۱۶ ساعت

سنّ دارد با چشم غیر مسلّح دیده نشد، آیا در این حالت مشهد مقدّس می تواند پیرو باشد؟ چنانچه بخواهیم، با اذن مفتی، از تلسکوپ هم استفاده کنیم و در مثال قبل، ولی این بار، هلال های بحرانی ۱۲ و ۱۱ ساعتی داشته باشیم، آن گاه مشکل چه طور حل می شود؟ می بینیم حتی تلسکوپ هم در اینجا مشکل محدوده پیروی را نمی تواند حل کند. در بعضی از فتاوی، مرزهای یک کشور اسلامی به عنوان حدود پیروی در نظر گرفته شده است. آیا مجتهد بر اساس اینکه هر دو شهر در یک مرز سیاسی هستند فتوای داده است؟ در چنین حالتی اگر به جای کشور ایران که اختلاف افق بین دو مرز شرقی و غربی آن یک ساعت است، کشوری با اختلاف افق پنج ساعت، در دو سوی مرز خود وجود داشته باشد، آن گاه فتوی چیست؟ یعنی اگر در کشوری نظیر تونس، هلال بحرانی ماه دیده شد آیا نباید ایران، با اختلاف افق ۳ر۵ ساعت، از آن پیروی کند؟ آیا مرزبندی های سیاسی و حکومتی، ملاک حکم فتوی است؟

نگارنده، با اظهار نظری کارشناسانه و به عنوان یک پیشنهاد، معتقد است در موارد اخیر بهتر است معیار اعلام حلول ماه را برای هر نقطه از زمین و نقاط هم افق با آن، یکسان بدانند و نواحی با اختلاف آفاق را، هر یک به طور مجزا، با نقاط هم افق خود استهلال کنند. به فرض اگر کل کره زمین یک کشور واحد محسوب شود، آن وقت در صورت دیدن قطعی هلال در یک نقطه از این کشور بزرگ (جهان) و ندیدن قطعی در نقطه دیگر آن، حکم آغاز ماه چیست؟

اما اگر ملاک، نقاط هم افق باشد و کشوری پیرو صرف کشور دیگر نباشد (که در عمل متأسفانه چنین است) و به رؤیت در افق خود تکیه کند آن گاه

علل ناهماهنگی کشورهای اسلامی...

برای کل کره زمین، در هر ماه، فقط یک خط بحران وجود دارد؛ یعنی در سمت غرب خط بحرانی، هلال در تمام مناطق رؤیت می شود و در شرق آن دیده نمی شود و نتیجه در این حالت، از این دو حال خارج نیست: یا همه کشورهای دنیا از یک کشور که هلال را رؤیت کرده است پیروی می کنند و یا همه نقاط هم افق، جداگانه رؤیت می نمایند که این به پیروی از اصل رؤیت نزدیک تر است؛ درست مثل اینکه در هر نقطه از زمین، بر اساس افق خود اذان می دهند و نماز می گزارند.

پی نوشت

۱. این مؤسسه برای پیشبرد علوم و فناوری در کشور عربستان فعالیت می کند و مرکز رسمی آن کشور در تدوین تقویم ام القری است.

مآخذ

مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی. ۱۴۰۳ هق / ۱۹۸۳ م. بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مسلم بن حجاج نیشابوری، ابوالحسین. ۱۴۰۱ هق / ۱۹۸۱ م. صحیح مسلم. استانبول. بخاری جعفری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل. ۱۴۰۶ هق / ۱۹۸۶ م. صحیح البخاری. مقدمه محمد منیر دمشقی. بیروت.

مولوی، جلال الدین محمد بلخی. ۱۳۶۸ هق. مثنوی معنوی. به اهتمام رینولد نیکلسون. (۳ جلدی). تهران: انتشارات مولی.

منابع مختلف اینترنتی نجوم اسلامی.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی